

Wiesława Cieślewicz, Agnieszka Kowalczyk-Kassyk

Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

UMIĘDZYNARODOWIENIE POLSKIEGO PRZEMYSŁU ROLNO-SPOŻYWCZEGO

THE INTERNATIONALIZATION OF THE POLISH AGRICULTURAL AND FOOD PROCESSING SECTOR

Słowa kluczowe: internacjonalizacja, sektor rolno-spożywczy

Key words: internationalization, agri-food sector

Abstrakt. Celem artykułu było pokazanie roli sektora rolno-spożywczego w procesie umiędzynarodowienia polskiej gospodarki w warunkach integracji z Unią Europejską. Do badania polskiego przemysłu rolno-spożywczego wykorzystano wskaźniki eksportu i importu sektora w stosunku do wartości całego handlu zagranicznego Polski. O sukcesie eksportowym sektora rolno-spożywczego zadecydował wzrost wywozu na rynki krajów członkowskich UE. Obecnie około 80% polskiego eksportu sektora rolno-spożywczego trafia do pozostałych państw UE. Wzrost eksportu na inne rynki – Wspólnoty Niepodległych Państw, krajów rozwijających się i innych krajów kapitalistycznych – był umiarkowany. Z danych za lata 2004-2010 wynika, że sektor rolno-spożywczy ma duże znaczenie w strukturze handlu zagranicznego Polski. W analizowanym okresie utrzymywał on silną pozycję i w 2010 r. stanowił 11,0% ogólnego eksportu.

Wstęp

Od połowy XX wieku mamy do czynienia z postępującą globalizacją gospodarki. Międzynarodowa wymiana dóbr jest coraz powszechniejsza i szybsza dzięki nowym możliwościom technicznym. Trudno obecnie znaleźć podmioty gospodarcze, które nie byłyby powiązane z otoczeniem międzynarodowym. Również polska gospodarka coraz intensywniej uczestniczy w międzynarodowym podziale pracy zarówno w sposób aktywny, przez podejmowanie działań gospodarczych poza rynkiem macierzystym (internacjonalizacja czynna) oraz w sposób pasywny, przez przyciąganie towarów i kapitału inwestycyjnego z innych krajów (internacjonalizacja bierna) [Gorynia, Jankowska 2007]. Internacjonalizacja może przebiegać w różny sposób. Pierwszym jej przejawem jest sprzedaż eksportowa. Umiędzynarodowienie małych i średnich firm przebiega z reguły etapowo. Zakłada się, że po okresie braku jakichkolwiek działań eksportowych, pojawia się okazjonalny eksport jako efekt nieoczekiwane zamówienia z zagranicy. Kolejnym etapem jest sporadyczny eksport, będący świadomą reakcją na pojawiające się szanse. Potem następuje okres systematycznie rozwijanego eksportu, będącego efektywnym włączeniem się w międzynarodowy podział pracy [Moeno, Servias 2002]. Miarą poziomu internacjonalizacji firm, sektorów lub całych gospodarek jest poziom oraz sposób ich międzynarodowego zaangażowania w odniesieniu do całkowitego potencjału badanego podmiotu, a także liczba obsługiwanych rynków zagranicznych i wartość aktywów ulokowanych poza krajem [Wierzejewski, Gornowicz 2008].

Celem artykułu było pokazanie roli sektora rolno-spożywczego w procesie umiędzynarodowienia polskiej gospodarki w warunkach integracji z Unią Europejską. Z uwagi na fakt, że w gospodarkach słabiej rozwiniętych lub będących w okresie transformacji systemowej najczęstszą formą internacjonalizacji jest handel zagraniczny, do badania umiędzynarodowienia polskiego przemysłu rolno-spożywczego wykorzystano wskaźniki eksportu i importu sektora w stosunku do wartości całego handlu zagranicznego Polski. Zwrócono uwagę na znaczenie poszczególnych branż w procesie internacjonalizacji przemysłu rolno-spożywczego oraz poddano analizie pozycję Polski, jako producenta żywności na tle gospodarki światowej.

Badaniami objęto lata 2004-2010. Wykorzystano metodę porównawczo-opisową.

Rozwijanie działalności eksportowej w sektorze rolno-spożywczym

Przystąpienie Polski do UE było główną przyczyną wzrostu umiędzynarodowienia polskiej gospodarki. Jednym z najważniejszych jej przejawów był dynamiczny wzrost eksportu produktów rolno-spożywczych. Stał się on ważnym czynnikiem rozwoju gospodarki żywnościowej (tab. 1).

Tabela 1. Wartość eksportu polskiego sektora rolno-spożywczego
Table 1. The value of Polish agri-food exports

Region/ Region	Lata/Years								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Eksport/Exports [mln EUR]									
UE/EU	2 105	2 404	3 782	5 191	6 314	8 001	9 218	9 066	10 465
WNP/CIS	683	885	685	862	864	871	1 100	1 011	1 376
Kraje rozwijające się/ Developing countries	409	441	295	410	499	530	540	550	660
Inne kraje rozwinięte/ Other developed countries	278	280	480	565	614	540	570	655	767
Ogółem/Total	3 475	4 010	5 242	7 028	8 291	9 942	11 428	11 282	13 268
Eksport/Exports [%]									
UE/EU	60,6	60,0	72,1	73,9	76,2	80,5	80,7	80,4	78,9
WNP/CIS	19,6	22,1	13,1	12,3	10,4	8,8	9,6	9,0	10,3
Kraje rozwijające się/ Developing countries	11,8	11,0	5,6	5,8	6,0	5,3	4,7	4,9	5,0
Inne kraje rozwinięte/ Other developed countries	8,0	6,9	9,2	8,0	7,4	5,4	5,0	5,7	5,8
Ogółem/Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zródło: opracowanie własne na podstawie Handel zagraniczny... 2002-2011
 Source: own study based on Handel zagraniczny... 2002-2011

Dwupółkrotny wzrost eksportu sektora rolno-spożywczego w latach 2004-2010 i dominujący udział eksportu do krajów UE w eksporcie z Polski ogółem świadczy o tym, że polska gospodarka żywnościowa z powodzeniem konkuruje na jednolitym rynku europejskim, a po integracji z UE rozwija się m.in. dzięki nieograniczonemu dostępowi do rynków innych państw członkowskich. O sukcesie eksportowym tego sektora zadecydował wzrost wywozu nie na wszystkie rynki, ale na rynki państw członkowskich UE.

Tabela 2. Udział sektora rolno-spożywczego w handlu zagranicznym Polski
Table 2. The share of the agricultural and food processing sector in foreign trade in Poland

Wyszczególnienie/ Specification	Lata/Years						
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Udział eksportu sektora w eksporcie z Polski ogółem/ Sector's share in total Polish exports [%]	8,7	10,0	9,8	9,9	9,8	11,5	11,0
Udział importu sektora w imporcie do Polski ogółem/ Sector's share in total Polish imports [%]	6,2	6,8	6,4	6,7	6,9	7,1	7,3

Zródło: opracowanie własne na podstawie Roczniki Handlu... 2004-2011
 Source: own study based on Roczniki Handlu... 2004-2011

Obecnie około 80% polskiego eksportu sektora rolno-spożywczego trafia do państw UE. Wzrost eksportu na inne rynki – Wspólnoty Niepodległych Państw, krajów rozwijających się i innych krajów kapitalistycznych – był umiarkowany. Sektor rolno-spożywczy ma duże znaczenie w strukturze handlu zagranicznego Polski (tab. 2)

Dane z lat 2004-2010 pokazują, że w analizowanym okresie sektor rolno-spożywczy utrzymywał silną pozycję w strukturze handlu zagranicznego Polski i w 2010 r. stanowił 11% ogólnego eksportu (wzrost o 12,6% w porównaniu do 2004 r. i 7,3% ogólnego importu (wzrost o 11,7% w stosunku do 2004 r.).

Struktura eksportu i importu sektora rolno-spożywczego

Znaczenie poszczególnych branż w procesie internacjonalizacji sektora żywnościowego w Polsce jest dość zróżnicowane. Na rynki zagraniczne najczęściej sprzedają producenci głównych branż polskiego sektora rolno-spożywczego, tzn. mięsnej, przetworów owocowo-warzywnych, tytoniowej, rybnej i mleczarskiej. Ich udział w 2010 r. w eksporcie całego sektora wyniósł odpowiednio: 23,6, 11,8, 11,3, 9,4 oraz 8,7% (tab. 3). Wartość eksportu tych branż w 2010 r. wyniosła 5,7 mld euro, co stanowiło 5% całkowitych przychodów Polski z eksportu.

Tabela 3. Struktura polskiego eksportu i importu produktów rolno-spożywczych w latach 2004-2010
Table 3. The structure of Polish agri-food exports and imports during the period 2004-2010

Przemysł/Industry		Jedn./Unit	Lata/Years			
			2004	2008	2009	2010
Mięsny/Meat	eksport/export	mln EUR	575,0	1 854,0	1 742,0	2102,0
	import/import	mln EUR	304,0	1 211,0	1 215,0	1 295
	udział w eksporcie/exports share	%	18,5	23,7	23,3	23,6
Owocowo-warzywny/Fruit and vegetable	eksport/export	mln EUR	698,0	1 218,0	961,0	1 052,0
	import/import	mln EUR	156,0	419,0	381,0	464,0
	udział w eksporcie/exports share	%	22,5	15,6	12,9	11,8
Mleczarski/Dairy	eksport/export	mln EUR	370,0	856,0	637,0	772,0
	import/import	mln EUR	59,0	257,0	242,0	337,0
	udział w eksporcie/exports share	%	11,9	10,9	8,5	8,7
Rybny/Fishing	eksport/export	mln EUR	316,0	726,0	675,0	838,0
	import/import	mln EUR	124,0	237,0	228,0	255,0
	udział w eksporcie/exports share	%	10,2	9,3	9,0	9,4
Tytoniowy/Tobacco	eksport/export	mln EUR	53,0	550,0	863,0	1 007,0
	import/import	mln EUR	23,0	87,0	76,0	116,0
	udział w eksporcie/exports share	%	1,7	7,0	11,6	11,3
Koncentratów spożywczych/Food concentrates	eksport/export	mln EUR	193,0	547,0	605,0	738,0
	import/import	mln EUR	269,0	591,0	612,0	627,0
	udział w eksporcie/exports share	%	6,2	7,0	8,1	8,3
Piekarski/Bakery	eksport/export	mln EUR	195,0	476,0	384,0	439,0
	import/import	mln EUR	68,0	186,0	158,0	179,0
	udział w eksporcie/exports share	%	6,3	6,1	5,2	4,9
Cukierniczy/Confectionery	eksport/export	mln EUR	248,0	432,0	478,0	589,0
	import/import	mln EUR	234,0	474,0	418,0	566,0
	udział w eksporcie/exports share	%	8,0	5,5	6,4	6,6
Tłuszczowy/Fat	eksport/export	mln EUR	50,0	367,0	321,0	398,0
	import/import	mln EUR	372,0	693,0	504	644,0
	udział w eksporcie/exports share	%	1,6	4,7	4,3	4,5

Źródło: jak w tab. 1

Source: see tab. 1

Dla eksportu produktów branży mięsnej istotne znaczenie mają ceny, szczególnie mięsa drobiowego – jednego z najtańszych w UE. Ważnym odbiorcą produktów mięsnych są także rynki wschodnie. Zniesienie ograniczeń w handlu ze Wschodem znacznie zwiększy udział tej branży w polskim eksporcie.

Główną przesłanką eksportu z Polski produktów mleczarskich jest niski popyt na rynku krajowym. W 2008 r. eksport osiągnął rekordowy poziom. Jednakże barierą dalszego jego wzrostu w warunkach dobrej koniunktury cenowej na rynku światowym pozostają kwoty mleczne. Przekroczenie limitu produkcyjnego powoduje, że rolnicy są obciążeni opłatami karnymi. W tej sytuacji krajowy przemysł mleczarski ma ograniczone możliwości zwiększenia skupu i przetwórstwa mleka oraz dalszej ekspansji eksportowej [Szajner 2007].

Wśród najlepszych branż w polskim eksporcie artykułów rolno-spożywczych znajduje się branża owoców i przetworów owocowych. Polska będąc w czołówce UE jako producent jabłek, od wielu lat utrzymuje silną pozycję na rynkach zagranicznych. Można sądzić, że nawet konkurencyjna cenowo oferta producentów azjatyckich nie jest w stanie zagrozić produktom z Polski [Wierzejewski, Gornowicz 2008].

W strukturze importu produktów rolno-spożywczych do Polski istotne znaczenie mają te, które nie występują w naszej strefie klimatycznej. Największy udział w imporcie miała branża owoców i ich przetworów oraz mięsna. Znaczącą część importowanych produktów stanowią towary nieprzetworzone, sprowadzane przez przedsiębiorstwa spożywcze w celu wykorzystania ich w produkcji eksportowej.

Polska jako eksporter żywności

Z analizy kierunków geograficznych eksportu polskich produktów rolno-spożywczych wynika, że nie można mówić o obecności tych produktów na rynku światowym. W porównaniu z głównymi eksporterami żywności na świecie pozycja Polski jest dość niska. W 2009 r. udział Polski w światowym eksporcie artykułów rolno-spożywczych wyniósł 1,2% (tab. 4).

Tabela 4. Liderzy eksportu artykułów rolno-spożywczych w 2009 r.
Table 4. The leaders in agri-food exports in 2009

Kraj/region Country/region	Wartość eksportu/ Exports value [mln USD]	Udział w światowym eksporcie artykułów rolno-spożywczych/ Share in the world's agri-food product exports [%]
Świat/World	944 531	100,0
UE-25/EU-25	405 250	42,9
UE-25 (handel zewnętrzny)/ EU-25 (external trade)	95 310	10,1
USA/USA	92 600	9,8
Kanada/Canada	44 230	4,7
Brazylia/Brazil	39 530	4,2
Chiny/China	32 540	3,4
Polska/Poland	11 282	1,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurostat
 Source: own study based on the Eurostat

Tabela 5. Struktura geograficzna polskiego eksportu artykułów rolno-spożywczych do krajów UE w 2010 r.
Table 5. The Polish agri-food product exports to EU countries in 2010

Kraj/Country	Wartość eksportu/ Exports value [mln EUR]	Udział w eksporcie do UE/Share in EU exports [%]
Niemcy/Germany	2832,4	31,2
Wlk. Brytania/Great Britain	900,2	9,9
Czechy/Czech Republic	776,0	8,6
Holandia/The Netherlands	588,9	6,5
Francja/France	535,1	5,9
Włochy/Italy	516,9	5,7
Węgry/Hungary	372,2	4,1
Słowacja/Slovakia	362,9	4,0
Litwa/Lithuania	276,4	3,0
Dania/Denmark	238,4	2,6
Rumunia/Romania	214,3	2,4
Hiszpania/Spain	206,0	2,3
Szwecja/Sweden	199,6	2,2
Belgia/Belgium	186,2	2,1
Austria/Austria	168,4	1,9
Irlandia/Ireland	160,1	1,8
Łotwa/Latvia	132,7	1,5
Bulgaria/Bulgaria	99,8	1,1
Finlandia/Finland	70,1	0,8
Grecja/Greece	68,1	0,8
Estonia/Estonia	62,9	0,7
Słowenia/Slovenia	43,5	0,5
Portugalia/Portugal	42,0	0,5
Cypr/Cyprus	13,8	0,2
Malta/Malta	5,1	0,1
Luksemburg/Luxembourg	3,8	0,1
Razem/Total	10 465	100,0

Źródło: jak w tab. 4
 Source: see tab. 4

Polska jest prawie nieobecna na rynkach pozaeuropejskich, a eksporterzy – poza wyjątkami – ograniczają swoje zainteresowania do rynku europejskiego. Dla każdego eksportera szczególne znaczenie mają te rynki, do których dostęp jest najłatwiejszy, a ponadto charakteryzują się stabilnym popytem importowym. Dla Polski są nimi obecnie rynki innych krajów członkowskich. Jednakże na rynku unijnym umiędzynarodowienie czynne polskiego sektora rolno-spożywczego nie jest znaczące. Eksport żywności z Polski stanowi tylko 2,7% całkowitej sprzedaży zagranicznej omawianej grupy produktów krajów UE, podobnie jest w eksporcie poza kraje członkowskie. Zarówno średnia unijna, jak i wyniki polskiego eksportu świadczą o silnej koncentracji na handlu w obrębie jednolitego rynku (tab. 5).

Zdecydowanie najważniejszym unijnym odbiorcą polskich artykułów rolno-spożywczych są Niemcy. W 2010 r. wartość tego eksportu wyniosła blisko 3 mld euro, co stanowiło ponad 31% całego naszego wywozu tych produktów do krajów UE.

Na drugim miejscu znalazła się Wielka Brytania z udziałem prawie 10%. Awans tego kraju to niewątpliwie efekt dużej polskiej emigracji po otwarciu brytyjskiego rynku pracy już w pierwszym okresie członkostwa w UE. Trzecim ważnym kierunkiem polskiego eksportu artykułów rolno-spożywczych są Czechy. W 2010 r. na ten kraj przypadło 8,6% wartości polskiego wywozu omawianych wyrobów do krajów UE.

Mówiąc o ekspansji eksportu polskich produktów rolno-spożywczych w warunkach integracji z UE, należy wziąć pod uwagę fakt, że Polska startowała z bardzo niskiego poziomu. Wartość eksportu w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych sytuuje Polskę na przedostatnim miejscu w UE. Wskaźnik ten jest ponadtrzykrotnie niższy od przeciętnego w UE. Tak wysoka średnia wynika m.in. z zaliczenia do eksportu również reeksportu z Niemiec, Belgii i Holandii.

Przez porty tych krajów przechodzi duża część międzynarodowego importu produktów rolno-spożywczych UE. Równocześnie są państwa, które są znaczącymi pośrednikami w międzynarodowym handlu rolnym, a mają relatywnie znacznie wyższą wartość eksportu rolno-spożywczego niż Polska, np. Austria (eksport na poziomie Polski) i Irlandia (eksport prawie dwukrotnie wyższy). Można zatem sądzić, że eksport polskich artykułów rolno-spożywczych jest znacznie niższy od możliwego [Wierzejewski, Gornowicz 2008].

Podsumowanie i wnioski

1. Przystąpienie Polski do UE było główną przyczyną wzrostu umieędzynarodowienia polskiej gospodarki. Jednym z najważniejszych jej przejawów był dynamiczny wzrost eksportu produktów rolno-spożywczych. Stał się on ważnym czynnikiem rozwoju gospodarki żywnościowej.
2. Prawie dwuipółkrotny wzrost eksportu sektora rolno-spożywczego w latach 2004-2010 i dominujący udział eksportu do krajów UE w eksporcie z Polski ogółem świadczy o tym, że polska gospodarka żywnościowa z powodzeniem konkuruje na jednolitym rynku europejskim, a po integracji z UE rozwija się m.in. dzięki nieograniczonemu dostępowi do rynków innych państw członkowskich.
3. O sukcesie eksportowym sektora rolno-spożywczego zdecydował wzrost wywozu na rynki krajów członkowskich UE. Obecnie około 80% polskiego eksportu sektora rolno-spożywczego trafia do pozostałych państw UE. Wzrost eksportu na inne rynki – Wspólnoty Niepodległych Państw, krajów rozwijających się i innych krajów kapitalistycznych – był umiarkowany.
4. Z danych za lata 2004-2010 wynika, że sektor rolno-spożywczy ma duże znaczenie w strukturze handlu zagranicznego Polski. W analizowanym okresie utrzymywał on silną pozycję i w 2010 r. stanowił 11,0% ogólnego eksportu.
5. Znaczenie poszczególnych branż w procesie internacjonalizacji sektora żywnościowego w Polsce jest dość zróżnicowane. Na rynki zagraniczne najwięcej sprzedają producenci głównych branż polskiego sektora rolno-spożywczego, tzn. mięsnej, przetworów owocowo-warzywnych, tytoniowej, rybnej, i mleczarskiej. Ich udział w 2010 r. w eksporcie całego sektora wyniósł odpowiednio: 23,6, 11,8, 11,3, 9,4 oraz 8,7%.
6. W porównaniu z głównymi eksporterami żywności na świecie, pozycja Polski jest dość niska. Udział w światowym eksporcie artykułów rolno-spożywczych w 2009 r. wyniósł 1,2%. Na rynku unijnym umieędzynarodowienie czynne polskiego sektora rolno-spożywczego również nie jest znaczące. Eksport żywności z Polski stanowi tylko 2,7% całkowitej sprzedaży zagranicznej produktów rolno-spożywczych krajów UE.
7. Zdecydowanie najważniejszym unijnym odbiorcą polskich artykułów rolno-spożywczych są Niemcy. W 2010 r. wartość tego eksportu wyniosła blisko 3 mld euro, co stanowiło ponad 31% całego polskiego wywozu tych produktów do krajów UE. Na drugim miejscu znalazła się Wielka Brytania z udziałem prawie 10%.

Na rynku UE koncentruje się większość obrotów polskiego handlu artykułami rolno-spożywczymi, dlatego sytuacja na tym rynku ma decydujący wpływ na polską wymianę handlową. Wolny handel w ramach wspólnoty jest istotnym czynnikiem determinującym rozwój polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi.

Polska żywność cieszy się dużym zainteresowaniem na rynkach UE. Duża konkurencja na krajowym rynku i stabilny popyt wewnętrzny (przy otwarciu rynków UE) znacznie zwiększyły proeksportową orientację producentów większości branż sektora rolno-spożywczego. Polscy handlowcy wykorzystują trwałe powiązania, jakie wypracowali z rynkami innych krajów UE. W kolejnych latach po integracji przewagi cenowe stopniowo maleją, dlatego możliwości eksportowe w coraz większym stopniu zależą od sytuacji na poszczególnych rynkach oraz kursu wymiany złotego do euro. Proces poszukiwania nowych rynków zbytu na obszarze UE stracił na dynamice, o czym świadczą nieznaczne zmiany w strukturze geograficznej eksportu.

Gospodarka światowa znajduje się obecnie pod wpływem głębokiego kryzysu finansowego. Skutki tego kryzysu zaczynają odczuwać także polscy producenci żywności. Spowolnienie rozwoju gospodarczego prowadzi do ograniczenia wzrostu krajowego popytu na żywność, a recesja w krajach będących największymi importerami polskiej żywności (Niemcy, Wielka Brytania, Rosja) powoduje spadek popytu na dostawy z Polski, czego konsekwencją będzie spowolnienie tempa rozwoju eksportu produktów rolno-spożywczych. Udział krajów zagrożonych recesją w polskim eksporcie produktów rolno-spożywczych jest wysoki i wynosi prawie 70% [Urban 2009], ale osłabienie waluty krajowej względem euro poprawia opłacalność eksportu. Może to oznaczać, że recesja innych krajów europejskich nie wywoła spadku polskiego eksportu i zmniejszenia dodatniego salda obrotów, lecz jedynie zmniejszy tempo tych zmian.

Literatura

- Gorynia M., Jankowska B.** 2007: Teorie internacjonalizacji. *Gospodarka Narodowa*, 10.
Handel zagraniczny produktami rolno-spożywczymi. Analizy rynkowe. 2002-20011. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Moen O., Servais P.** 2002. Born global Or gradual global. Examining the export behavior of small and medium-sizes enterprises. *Journal of International Marketing*, no. 3, vol. 10.
- Roczniki Handlu Zagranicznego. 2004-2011: GUS, Warszawa.
- Rowiński J.** 2007: Powiązania polskich producentów żywności z rynkiem międzynarodowym. *Przemysł Spożywczy*, 11.
- Szajner P.** 2007: Handel zagraniczny produktami mleczarskimi. *Przemysł Spożywczy*, 10.
- Urban R.** 2009: Światowy kryzys finansowy. Implikacje dla producentów żywności. *Przemysł Spożywczy*, 1.
- Wierzejewski T., Gornowicz M.** 2008: Internacjonalizacja polskiego sektora rolno-spożywczego. *Przemysł Spożywczy*, 12.

Summary

The agricultural and food processing sector plays a key role in the internationalization of Polish economy. Poland's agri-food exports to the EU member countries increased rapidly after the EU accession. During the period 2004-2010, food and food products accounted, on average, for 10% of total exports and 6.7% of total imports in Poland. The highest sales volume in foreign markets has been reported for the major branches of the Polish agricultural and food sector, i.e. meat production, dairy industry and fruit and vegetable processing. The main reasons for branch diversification of the Polish agricultural and food processing sector undergoing internationalization include the domestic consumption level, global market position strengthening, foreign demand level and the economic terms of transaction with foreign partners.

Adres do korespondencji:

dr inż. Wiesława Cieślewicz, dr Agnieszka Kowalczyk-Kassyk
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Katedra Ekonomii
ul. Żołnierska 47
71-210 Szczecin
tel. (91) 449 69 92
e-mail: wieslawa.cieslewicz@zut.edu.pl
agnieszka.kowalczyk-kassyk@zut.edu.pl